

PAPER DETAILS

TITLE: NORBERT ELIAS VE KLASİK BİLGİ SOSYOLOJİSİ: BEKLENTİ VE SINIRLAR

AUTHORS: Anil MÜHÜRDAROĞLU

PAGES: 493-516

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/744275>

Yayın Geliş Tarihi: 22.05.2018

Yayına Kabul Tarihi: 17.01.2019

Online Yayın Tarihi: 26.06.2019

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.425806>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 493-516

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

NORBERT ELIAS VE KLASİK BİLGİ SOSYOLOJİSİ: BEKLENTİ VE SINIRLAR

Anıl MÜHÜR DAROĞLU*

Öz

Norbert Elias, döneminin sosyoloji anlayışının karşısında yer almış, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi ve toplumların değişme süreçlerini kavrayabilmek için yeni bakış açıları ve kavramlar önermiştir. Daha ziyade tarihsel sosyolojinin kurucu isimleri arasında adı anılan Elias bilgi sosyolojisi üzerine de çalışmalar yapmış, kendi toplumsal değişme anlayışı ile uyumlu bir çerçeveden toplumların düşünüş tarzlarının değişimine dair bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Elias bir ölçüde kariyerinin erken dönemlerinde asistanlığını yaptığı Karl Mannheim'ın görüşlerinden etkilenmiş olmakla birlikte Mannheim'ın kurucularından olduğu klasik bilgi sosyolojisi anlayışından farklı bir yöne gitmiştir. Tarihsel bir bilgi sosyolojisi geliştirmek yönünde önemli adımlar atmış olmasına rağmen bilim-öncesi düşünce yapılarından bilimsel düşünceye geçişi değerlendirirken temel aldığı kıstaslar, Elias'ın bu girişiminin sorunlu bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elias, Bilgi Sosyolojisi, Epistemoloji, Toplumsal Değişme, Figürasyonlar.

NORBERT ELIAS AND THE CLASSICAL SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE: PROSPECTS AND LIMITS

Abstract

Norbert Elias had opposed the sociological views of his time and offered new perspectives and concepts in order to develop a better understanding of the relationship between the society and the individual and the processes of social change. Although more widely known as one of the founding names of historical sociology, Elias also worked on sociology of knowledge and tried to develop a way of looking at the transformation of societies' styles of thought with reference to his wider conceptualization of social change. Having been influenced from Karl Mannheim for whom he served as an assistant in the

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Mühürdaroglu, A. (2019). Norbert Elias ve klasik bilgi sosyolojisi: Beklenti ve sınırlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 493-516.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0001-7933-0704, anilmuhurdaroglu@trakya.edu.tr

early periods of his career, Elias successfully departed from the school of classical sociology of knowledge one of whose founders was Mannheim. Although he took important steps towards establishing a historical sociology of knowledge, the criteria which he employed for evaluating the transition from non-scientific to scientific thinking stands as a shortcoming which hindered the success of Elias's attempt.

Keywords: *Elias, Sociology of Knowledge, Epistemology, Social Change, Figurations.*

GİRİŞ

1920'lerde önce Max Scheler, ardından Karl Mannheim'ın çalışmalarıyla gündeme gelen bilgi sosyolojisi, söz konusu dönemin siyasal çatışma ortamına sosyal bilimlerin sunduğu bir cevap olarak ortaya çıkmış, 1930'larla birlikte özellikle Mannheim'ın çalışmaları üzerine yürütülen tartışmalar sonucu belirli bir popülerlik kazanmıştır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal bilimler arasındaki disiplinler sınırların katılaşmaya başlaması ile birlikte sosyoloji ve felsefe arasında olan mesafenin artması, sıklıkla görelilikle ve nihilizmle suçlanan bilgi sosyolojisinin, 'bilimsellik' statüsünü artırmak için felsefe ile olan bağlarını koparmaya çalışan sosyoloji içerisinde bir alt dal olarak gelişmesine engel olmuştur. Bilgi sosyolojisiyle bağlantılı olarak gelişen bilim sosyolojisi savaş sonrası dönemde ön plana çıkmış, 1970'lerle birlikte doğa bilimlerinin ürettiği bilginin statüsüne yönelik kuşkucu yaklaşımların yaygınlaşmasıyla birlikte sosyoloji içerisindeki en üretken alt disiplinlerden birisi haline gelmiştir. Öte yandan, klasik bilgi sosyolojisi ortaya attığı soruları ampirik olarak test edilebilir hale getirmekte başarılı olamamış, sosyolojinin bir toplumsal eleştiri aracı haline geldiği sonraki dönemlerde ise eleştirel kapasitesinin yetersizliğine yönelik değerlendirmelerden dolayı geri planda kalmıştır. Bunun yanı sıra, klasik bilgi sosyolojisinin sorunsallaştırdığı konuları çok daha verimli ve provokatif şekilde ele alabilen yeni düşünce akımları, bilim sosyolojisinde yaşanana benzer bir yükselişin bilgi sosyolojisi alanında yaşanmasına imkan vermemiştir.

Bir dönem Mannheim'ın asistanlığını yapmış olan Norbert Elias, daha ziyade tarihsel sosyolojinin önde gelen isimlerinden birisi olarak bilinmekle birlikte hem tarihsel analizlerinde yer verdiği görüşleriyle, hem de doğrudan doğruya insan bilgisinin toplumsal kökeni üzerine yaptığı çalışmalarla iki dünya savaşı arasında gelişmiş olan klasik bilgi sosyolojisinin belli temalarını kullanarak özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. Disipliner kısıtlamalardan rahatsızlığını sıklıkla dile getiren Elias'ın bu tavrı, bilgi sosyolojisi söz konusu olduğunda belirgin bir önem kazanmaktadır. Zira bilgi sosyolojisi sıklıkla epistemolojinin alanına girmekle ve yetkin olmadığı konular üzerine görüş bildirmekle eleştirilmiştir. Mannheim'ı takiben keskin bir epistemoloji eleştirisi yapan Elias, Mannheim'dan daha öteye gidip farklı bilgi türleri arasında ayırım yapmadan tüm insan bilgisinin tarihsel gelişimini inceleyebilen bütünlük bir toplumsal bilgi kuramı oluşturmaya çalışmıştır. Bu çalışmada öncelikle Elias'ın topluma ve bilgiye bakışı ele alınacak,

ardından klasik bilgi sosyolojisi ile ilişkili tartışmalar bağlamında Elias'ın konumu değerlendirilecektir.

ELIAS SOSYOLOJİSİNDE BİREY, TOPLUM VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Norbert Elias, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yazdıklarıyla döneminin sosyoloji anlayışını eleştirmiş, toplumsal süreçleri anlamak bakımından on dokuzuncu yüzyıl sosyolojik düşüncesinin öncülüğünü yaptığı girişimlerin yirminci yüzyılda devam etmediğini iddia etmiştir. Landini'yi takiben Elias sosyolojisinin birbiriyle ilişkili iki temel ilke üzerine kurulu olduğu söylenebilir: İnsanlar Elias'ın “figürasyon” olarak tanımladığı ilişkiler oluşturarak toplumu oluştururlar ve bu figürasyonlar sürekli olarak büyük oranda planlanmamış ve öngörülememiş değişimlere uğramaktadırlar (Landini, 2013: 20). Figürasyon kavramı Elias sosyolojisinde birey ve toplum arasındaki ilişkinin tarih ile sosyolojiyi bir araya getirebilecek şekilde yeniden kurulmasında merkezi bir konuma sahiptir.

Elias konuya bireyin tarihteki yerinin ne olduğunu sorgulayarak başlar. Tarihsilikte tekil olana odaklanan yaklaşımla toplumsal bütünlük çerçevesinde olguları ele alan yaklaşımın bir araya gelemeyeceği görüşünü reddeden Elias, birey, toplum veya sistem gibi kavramlardan anlam itibarıyla “daha az yüklü” olduğunu ifade ettiği figürasyon kavramıyla toplumsal olgularla bireylerin biçimlendirdiği tekil olayları bir araya getirmeye çalışır. Bireyler bir araya gelerek çeşitli figürasyonlar oluştururken, bu figürasyonlar bir araya gelerek toplumu oluşturmaktadır (Elias, 1983: 18). Figürasyonların işleyiş biçimini tanımlarken sistem kavramını kullanmak mümkündür. Ancak sistem kavramı kendi içinde kapalı bir yapıya, ayrıca içkin bir uyumun varlığına işaret etmektedir. Oysa figürasyonlar içindeki insanlar arasındaki birbirine bağımlılık durumu, bireyler arasındaki uyum ve barışın varlığını gerektirmez, insanlar dost ve müttefiklerine olduğu kadar düşmanlarına da bağımlı olabilir (Elias, 1983: 141-142). İskambil oynamak için masaya oturan dört kişi arasındaki ilişkiden, binlerce veya milyonlarca insanın çeşitli nedenlerle oluşturduğu ve bu kişileri birbirlerine bağımlı hale getiren ilişkilere kadar her ölçekte figürasyonlardan bahsedebiliriz. Elias açısından önemli olan, figürasyonların gidişatının katılımcıların eylemlerinden görece özerk olmasına rağmen bu gidişatı belirleyen figürasyonu oluşturan bireyler olmasıdır (Elias, 1978: 130-131). Buradaki belirleyici faktör, insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık durumudur. Bu anlamda her figürasyon, Elias'ın ifadesiyle “birbirine yönelmiş ve birbirine bağımlı olan insanların oluşturduğu bir yapıdır” (Elias, 2000a: 482).

Elias sosyolojisinin merkezini oluşturan ikinci mesele toplumsal değişme süreçleridir. Elias burada klasik toplum kuramlarının temelinde yatan motivasyondan hareket eder. Buna göre on dokuzuncu yüzyıl toplum kuramlarının temel kazanımı, değişimin içsel bir düzeni ve yapısı olduğu görüşünü

yaygınlaştırmalarıdır. Değişim olgusunu ele alan ve birbirini takip eden toplumsal aşamaların düzenini araştırma programının merkezine yerleştiren klasik toplum kuramcıları kuvvetli bir felsefe geleneği karşısında sosyolojik geleneğin doğuşunun kapısını açmışlardır (Elias, 1997: 356). Elias özellikle Comte, Marx ve Spencer gibi isimleri değişimin nasıl bir düzenle gerçekleştiğini inceleyen isimler olarak ön plana çıkartırken, yirminci yüzyıl sosyolojisinin bu kaygıdan uzaklaştığını, sosyolojik olguları süreç-indirgeyici (*process-reducing*) bir yaklaşımla durağan ve birbirinden kopuk parçalar olarak ele aldığını söyler (Elias, 1978: 115, 152). Sosyolojinin şimdiki zamana özgü, kısa-vadeli sorunlarına odaklanmasının disiplinin gelişiminde etkili olduğunu teslim eden Elias, her şeye rağmen insan toplumlarının anlaşılmasının “uzun-vadeli toplumsal süreçlerin yapısını ve yönünü” anlamaya yönelik “test edilebilir kuramsal modeller” oluşturmaktan geçtiğini savunur (Elias, 1987a: 223, 226).

Elias sosyolojik düşüncenin gelişiminde meydana gelen bu dönüşümünün başlangıcını sosyolojinin disiplin olarak kurucusu konumundaki isimlere kadar götürür. Buna göre Max Weber birey ve toplum arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusuna cevap bulamamış, bireyi tek “toplumsal gerçek” olarak kabul etmiştir. Toplumu birbirinden bağımsız bireylerin eylemlerinden oluşan parçalara bölen Weber, toplumda belirli bir düzen taşıyan tüm yapısal olguları kendi başına bir gerçeklik taşımayan, sosyologların gerçekliğe bir düzen getirebilmek adına ürettikleri yapay olgular haline getirmiştir. Bu anlamda Weber Elias’a göre sosyolojik nominalizmin en büyük isimlerindendir.¹ Öte yandan, sosyolojinin diğer bir kurucu ismi olan Emile Durkheim sosyolojik düşüncenin zıt tarafına kaymış, sosyolojinin kavramsallaştırma biçimiyle bir “yumurta-tavuk problemine” dönüşmüş olan birey-toplum ilişkisinde toplumu ön plana almıştır (Elias, 1978: 117-118).

Sosyolojinin kurumsallaşmasını takip eden dönemde birey-toplum ilişkisinin kavramsallaştırılması sorunu bireylerin eylem veya etkileşimlerinden hareket eden yaklaşımlar ile sistem kuramı anlayışı arasındaki kopukluk ile varlığını devam ettirmiştir (Elias, 1983: 141). Elias’ın hedefinde savaş sonrası dönem sosyolojisini büyük oranda biçimlendiren Talcott Parsons bulunmaktadır. Parsons birey ve toplumu durağan ve birbiriyle ilişkisiz olgular olarak kavramsallaştırmış, ayrıca Elias’ın on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinde takdir ettiği, değişimin altında yatan düzeni anlama çabasının sosyolojik düşünceden

¹ Elias Fransa’da merkeziyetçi devletin oluşum sürecini ele aldığı *Saray Toplumu* adlı yapıtında, ele aldığı figürasyonların Weber’in bürokrasi, kent, devlet ve kapitalizm gibi olguları analiz ederken kurduğu ideal tipler gibi anlaşılması gerektiğini, saray toplumunun veya bahsettiği diğer figürasyonların ‘olgular’ ve ‘gerçeklikler’ olarak görülmesi gerektiğini özellikle vurgular ve toplumsal oluşumların figürasyonlar yoluyla analiz edilmesinin nominalist eğilimleri bertaraf edip realist bir sosyolojinin yolunu açacağını savunur (Elias, 1983: 13-14, 209, 292-293).

uzaklaştırılmasında başrolü oynamıştır (Elias, 2000a: 455-457).² Elias sosyolojik düşüncede tespit ettiği bu sorunların altında insanları aynı anda bireyler ve toplumun oluşturucuları olarak görmemiz önündeki toplumsal baskının yattığını iddia eder. Bu anlamda bireyi ve toplumu başlangıç noktası olarak alan sosyolojilerin düşünsel temelinde toplumsal idealler ve inanç sistemleri yatmaktadır (Elias, 1978: 129). On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl toplum düşüncesinde toplum kavramının genel olarak burjuva toplumu anlamında kullanıldığını, yirminci yüzyılda ise bu kavramın ulus-devlet anlamında kullanılır hale geldiğini ifade eden Elias, siyasal pozisyon olarak muhafazakar-liberal olarak tanımladığı Parsons'ın ortaya koyduğu sosyal sistem anlayışının ulus-devlet merkezli sosyolojinin bir örneği olduğunu söyler. Elias'a göre genel olarak yirminci yüzyıl sosyolojisi ulus-devletin varlığını korumaya odaklanıp mevcutta var olan durumu idealleştirmiştir (Elias, 2000a: 465-467, 469).

Elias tarihsel bakış açısına sahip bir sosyolojinin gelişebilmesi için önemli bir yere koyduğu on dokuzuncu yüzyıl düşüncesini de eleştirel olarak değerlendirmiştir. Toplumun “otomatik olarak” daha iyi bir toplum düzenine doğru ilerlediği inancının yaygın olduğunu söylediği söz konusu dönemin toplum kuramlarının bu nedenle teleolojik tonlar barındırdığını söyler. Evrim ve ilerleme (*progress*) kavramları ile biçimlenen bu yaklaşım, Elias'ın kurmaya çalıştığı, toplumsal formasyonların birbirini takiben nasıl ortaya çıktığını inceleyen, bu süreçlerin altında yatan ve ‘konsensüs’ veya ‘ahenk’ anlamı barındırmayan düzeni açıklamaya çalışan bir ‘gelişimsel sosyoloji’ (*developmental sociology*) yaklaşımı ile örtüşmemektedir (Elias, 2000a: 452; Elias, 1978: 151-152). Bu eleştirilerine karşın Elias modern sosyoloji literatüründe on dokuzuncu yüzyıl sosyolojik düşüncesinin belki en çok yerden yere vurulan ismi olan Auguste Comte’a özel bir önem atfeder. Comte’un pozitivistliğine yönelik eleştirilerin yanlış olduğuna dair görüşlerinin yanı sıra (Elias, 1978: 34-35), Elias geliştirmeye çalıştığı sosyolojik bilgi kuramının temelindeki pek çok temayı Comte’da bulur. Az sonra görüleceği üzere felsefi ve sosyolojik bilgi anlayışları arasındaki ayrım üzerinde çokça duran Elias’a göre Comte düşünen özneyi kavramsallaştırma biçimimizi “sosyolojikleştirmiş” olan düşünürdür. Bunun yanı sıra Elias Comte’un ünlü ‘üç hal yasasını’, kendisinin çok fazla üzerinde durduğu bir konu olan düşünce biçimlerinin değişimi konusunda çok önemli bir katkı olduğunu savunur. Zira Comte pozitif felsefenin gelişmesi öncesi aşamalarındaki düşünce biçimlerini bilim-öncesi (*prescientific*), yanlış ve ideolojik düşünceler olarak kategorize etmek yerine

² Layder Elias’ı sistem odaklı ve birey odaklı yaklaşımları steryotipleştirip basitleştirmekle ve bunların kimi vurgularını abartmakla suçlar. Layder’e göre her iki yaklaşımın da kendi içlerinde açıklayıcı potansiyelleri olmasının yanı sıra, atomistik ve holistik yaklaşımların tek yönlülüğünü vurgulayıp bunu aşmaya çalışan, ancak Elias’ın hiç değinmediği başka isimler de olmuştur (Layder, 1986: 372). Elias’ın figürasyon kavramını detaylandığı ve sosyolojiyi bu kavram üzerinden tanımlamaya çalıştığı dönemin Parsonsçı yaklaşımın sosyolojiye hakim olduğu döneme tekabül etmesinin Elias’ın sosyoloji içerisindeki belli yaklaşımlara aşırı odaklanmasına neden olduğu söylenebilir.

bu düşünce biçimlerini toplumsal olgular olarak görmüş ve geçerli oldukları dönemin toplumsal durumuyla ilişkilendirmiştir (Elias, 1978: 38-40). Comte'ta bulunduğu bu temalardan nasıl faydalandığını anlamak için Elias'ın bilgi sosyolojisine dair tartışmalarına bakmak gerekir.

DAHİLİYET-MESAFELİLİK ÇİZGİSİNDE BİLGİ ÜRETİCİSİ VE NESNESİ

Bilgi sosyolojisinin genel kabullerine paralel olarak bilginin toplumsal niteliğini vurgulayan Elias'a göre felsefi bilgi kuramları bilginin elde edilmesini evrensel bir süreç olarak ele almakta, bilgiyi elde eden kişinin hangi çağda, düşüncenin gelişiminin hangi 'aşamasında' olduğunu göz ardı etmektedir. Bu yaklaşım, bilginin, Elias'ın sıkça vurguladığı temel niteliklerini, yani nesilden nesle aktarılan, biriken ve bazı durumlarda gerileyen bir olgu olmasını açıklayamamaktadır. Bunun sonucunda felsefi bilgi kuramları özellikle doğa bilimlerindeki bilgi üretimine odaklanmış ve bu alanlardaki üretilen bilginin niteliklerini ideal model olarak sunmuştur. Elias bunun yerine bilgiye toplumsal bir olgu olarak yaklaşmayı önerir. Zira insanlar bilgi için başka insanlara muhtaçtırlar; her insan belli bir bilgi birikiminin içine doğar ve yapıp ettikleri ile bu bilgi birikiminin artmasına ya da azalmasına katkıda bulunur (Elias, 1987b: xvii-xix). Bununla birlikte Elias sosyolojinin bilgi konusunu ele alış biçimini de eleştirmektedir. Sosyolojik bilgi kuramları da felsefi bilgi kuramları gibi konuya bütünlüklü yaklaşmamaktadır. Felsefi bilgi kuramları bilginin belirli bir türünü, bilimsel bilgiyi ön plana alarak bunun üzerinden genellemeler yapmaya çalışırken, sosyolojik bilgi kuramları ise bunun tersine sadece bilim-öncesi veya ideolojik görüşlerle sosyal yapılar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Elias, 1978: 39). Bilginin yapısı ile insan grupları arasındaki ilişkiye odaklanan bilgi sosyolojisi, toplumdan ve grup çıkarlarından görece daha özerk olabilen bilgi alanlarına nasıl bakması gerektiğini bilememektedir (Elias, 1971b: 357). Bunu yanı sıra sosyolojik bilgi kuramları da felsefi bilgi kuramları gibi bilginin gelişimsel ve birikimsel niteliğini göz ardı etmekte, insanın belli bir alanda bilgi sahibi olmadığı dönem ile bilgi edinmeye başladığı dönem arasındaki ilişkiyi bir süreç olarak ele alamamakta, dahası yapısal toplumsal değişme anlayışı yerine tarihçi bakış açısını, yani geri planda yapısallık taşımayan bir değişim anlayışını temel almaktadır (Elias, 1971a: 157, 161).

Elias felsefi ve sosyolojik bilgi anlayışlarının eksik kalan yönlerini bilgi sosyolojisine tarihsel bir boyut kazandırarak ve farklı bilgi türlerini tarihsellik içerisinde aynı düzleme yerleştirerek telafi etmeye çalışır. Bu çaba doğrultusunda bilgi üreticisi ile bilgi nesnesi arasındaki ilişkiye dair mekansal bir kavrayışa başvurur ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi dahiliyet (*involvement*) – mesafelilik (*detachment*), veya zaman zaman kullandığı terminolojiyle özerklik (*autonomy*) – bağımlılık (*heteronomy*) ekseninde ele alır. Bu kavram çifti, Elias'ın insan ve toplum anlayışı açısından Marx'ın emek kavramına benzer şekilde kurucu bir

nitelik taşır. Buna göre “düzenli grup yaşamı” insanların mental olarak doğa ile, diğer insanlar ile ve kendileri ile olan ilişkilerinde müdahil olma veya mesafe bırakma yönündeki itkileri arasındaki etkileşime bağlıdır. (Elias, 1956: 226-227). Burada vurgulanan üç ilişki biçimi arasındaki etkileşim doğrudan doğruya bir toplumun gelişim aşamasının göstergesidir. Elias’ın ‘üç temel kontrol’ (*triad of basic controls*) olarak tanımladığı, insanın doğa ile, toplum ile, ve kendisi ile kurduğu ilişkinin gelişmişlik seviyesinden anlamamız gereken, insanın bu alanlar üzerindeki hakimiyet düzeyidir. Yani Elias için bu alanlardaki bilgi seviyemizde bir ‘ilerlemenin’ (*advancement*) olmasının göstergesi, bunlar üzerindeki kontrolümüzün artmış olmasıdır (Elias, 1987b: xx-xxi). İnsanın doğa ile olan ilişkisi çok uzun bir süre boyunca belirsizlik ve korku ile şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak insanın doğa olaylarına dair getirdiği açıklamalar, insanın bu belirsizlik ve korkunun doğurduğu duygulardan hareketle oluşturulmuştur. Yani insanlık doğaya belirli bir ‘mesafeden’ değil, duyguların ön planda olduğu bir zihniyet yapılanması ile bakabilmiştir. Elias bu durumu bir ‘kısır döngü’ veya daha sık tercih ettiği terminolojiyle ‘ikili açmaz’ (*double-bind*) olarak tanımlar. Zira insanların doğa karşısındaki korku ve endişelerinin doğa hakkında bilgi edinmelerine engel olması bunu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Ancak bu durum bir şekilde aşıp doğaya dair bazı şeylere açıklama getirebildikçe insanlar daha soğuk kanlı ve ‘mesafeli’ bir yaklaşım geliştirebilmiş, mesafeliliğin artması da doğa hakkındaki bilgi birikiminin daha fazla artmasına yardımcı olmuştur (Elias, 1956: 231).

Elias’ın insanın bu üç alandaki bilgi birikimini değerlendirme biçimini belirleyen iki temel nokta bulunmaktadır. Birincisi bu kavram çiftinin nesnellik – öznellik kavramlarının yerine kullanılması suretiyle bu iki kutbun çağrıştırdığı statik pozisyonların bertaraf edilmesidir. Zira Elias’a göre normal insan davranışı, kişinin herhangi bir olguya bütünüyle duyguları çerçevesinde veya duygu ve hislerinden tamamen arınmış olarak yaklaşmaya müsait değildir (Elias, 1956: 226). Bu anlamda dahiliyet-mesafelilik kavramsallaştırması insanın bilgi üretim sürecindeki tutumunu statik kutuplar yerine bir sürem (*continuum*) üzerinden değerlendirme olanağı vermektedir (Mennel, 1992:160). Değerlendirmeye tabi tutulan bilginin dahiliyet-mesafelilik süremi üzerindeki konumları diğerleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır (Elias, 1987b: xxxii).

İkinci konu bu kavramsallaştırma biçiminin Elias’ı kendisinin de sıklıkla eleştirdiği ilerlemeci ve teleolojik tarih yaklaşımlarından farklı bir konuma taşıması ve insanın bilgi birikiminin tarihsel ve toplumsal sonuçlarını değerlendirirken düzçizgisel bir tarihyazımının tuzaklarına düşmesine engel olmasıdır. Elias’a göre insanın doğa ile olan ilişkisinin giderek daha mesafeli hale geldiği ve bunun sonucunda insanın doğa hakkında daha çok bilgi toplayarak doğa üzerindeki kontrolünü artırdığı görülmekteyken, aynı durum insanın diğer insanlarla olan ilişkisi alanında, yani toplumsal olgulara dair bilgi üretimi alanında gerçekleşmemiştir. Bu anlamda gelişmiş olarak görülen toplumlarda da insanların kendileri ve başka insanlara dair bilgisi (diğer bir deyişle psikolojik ve sosyolojik

bilgisi), doğaya dair yaklaşımlarındaki gibi mesafeli bir bakışla değil, söz konusu alanlara müdahil bir konumdan ve bu konumun neden olduğu kaygı ve korkular çerçevesinde üretilmektedir (Elias, 1987b: 51). Burada insanın doğa, toplum ve kendi psikolojisine dair bilgisinin zaman zaman gerilediği dönemlerin yaşanmış olması vurgusunun yanı sıra, Elias'ın farklı alanlar üzerindeki bilgi ve kontrol kapasitesindeki değişimlerin birbiri ile olan etkileşimine dikkat çekmesi gözden kaçmamalıdır. Bu anlamda insanın doğa üzerindeki kontrolünün artışı, “paradoksal olarak” insanın kendi hislerini ve toplumsal değişimleri anlama ve bunları kontrol etme becerisinin azalmasına neden olmuştur. Bunun nedeni, doğa üzerindeki kontrolünün artmasının insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisini artırması ve “insan faaliyetleri arasındaki ağı” daha karmaşık hale getirmesidir (Elias, 1956: 231-232).

Elias'ın insanın bu üç temel alandaki bilgisinin niteliği ve dönüşümünü açıklamak için kullandığı dahiliyet-mesafelilik süremi, farklı bilgi alanlarını aynı kavramsal çerçeve içerisinde ve tarihsellik boyutuyla ele alma imkanını sunmaktadır. Ancak tarihsel bakışın kendisinin de aynı sürem üzerinde bir konumu olduğu unutulmamalıdır. Üretilen bilginin birikerek artışı gelişmenin temel bir koşulu olarak kabul eden Elias, insanın tarihsel süreçlere dair bilgisinin bu koşulu yerine getiremediğini söyler. Bunun nedeni tarih alanındaki bilgi üretiminin dahiliyet ilişkisi içerisinde gerçekleşmesidir. Bundan dolayı tarih disiplininin ürettiği bilgi, üretimin yapıldığı çağın gerilimlerini yansıtmaktadır. Elias tarih ile sosyolojiyi dahiliyet-mesafelilik süremindeki konumları çerçevesinde değerlendirirken sosyolojiyi tarihe göre daha mesafeli bir konuma yerleştirir. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden temel farkının bilgi üreticisi ile bilgi nesnesi arasındaki dahiliyet ilişkisinin daha fazla olması olduğunu teslim eden Elias, sosyoloji ile tarih arasındaki bu farkı birincisinin söz konusu duruma dair bir kavrayışının olması ve bundan nispeten kaçınmaya yönelik yöntemler geliştirmesi ile açıklar (Elias, 1983: 4-7).

Ancak burada mesele sosyal bilim alanları arasında karşılaştırma yapıp hangisinin daha üstün olduğunu belirlemek değildir. Zira Elias en bilinen çalışması olan *Uygarlaşma Süreci* adlı kitabına 1936 tarihinde yazdığı önsözde bu çalışmasındaki yaklaşımının sosyoloji ve tarihin yanı sıra psikoloji, filoloji ve antropoloji gibi farklı alanları ilgilendirdiğini ifade ederken bu alanlar arasındaki bariyerlerin yapaylığını vurgulayarak disiplinler sınırlara dair eleştirel bakışını ortaya koymuştur (Elias, 2000a: xiv). Marx'ın çalışmalarını iktisat ve sosyoloji arasında artmakta olan ayrışmayı aşmaya yönelik son girişim olarak öven Elias (Elias, 1971a: 151), bunun yanı sıra eski toplumları konu alan sosyologların çalışmalarının tarihsel sosyoloji adı altında farklı bir uzmanlık alanı olarak sınıflandırılmasını da eleştirmiş ve günümüzün toplumsal sorunlarının tarihsel bakış açısı olmadan ele alınamayacağını ifade etmiştir (Elias, 1987b: xxii). Bu anlamda Elias'ın bilgi sosyolojisi anlayışı da genel olarak sosyoloji disiplinine dair kabulleri çerçevesinde değerlendirmelidir. Geliştirmeye çalıştığı bu bakış açısını

kavrayabilmek için Elias'ın bu girişiminde kullandığı terminolojiye odaklanmak gerekir.

BİLGİNİN TARİHSEL BİRİKİMİNİ YENİDEN KAVRAMSALLAŞTIRMAK

Elias'ın çalışmalarında, sosyal bilimlerdeki mevcut yaklaşımların düşünsel sınırlarını aşmak için alternatif bir terminoloji geliştirmeye yönelik yoğun bir çaba gözlemlenmektedir. Gündelik hayatta olduğu gibi bilimsel düşünce alanında da kişilerin yaşadığı çağın dil imkanları doğrultusunda düşünce ürettiğini söyleyen Elias, “norm ve değer, yapı ve işlev, sosyal sınıf veya sosyal sistem” gibi kavramların, hatta doğrudan doğruya ‘toplum’ ve ‘birey’ kavramlarının ele alınan bilgi nesnelerini durağan ve yalıtılmış nesneler olarak resmettiğini, bu anlamda süreç-indirgeyici düşüncüyü tetiklediklerini savunur (Elias, 1978: 111-113). Sosyolojinin bu gibi temel kavramlarının dönüşümleri ve süreçleri anlamamıza engel olduğunu düşünen Elias, sosyal bilim literatürünü biçimlendiren ve gerçekliği yansıtmadığını düşündüğü zıtlıkları aşmaya çalışır.

Elias'ın figürasyon kavramı ile sosyolojiye daha esnek ve süreçleri daha iyi kavrayan bir kavramsal set oluşturma çabası, sosyolojik bir bilgi kuramı oluşturmaya yönelik çalışmalarında da devam eder. Dahiliyet-mesafelilik kavramlarının tercihinin ve bunlar arasında bir sürem ilişkisi kurmasının ardında bu çabanın yansımaları görülür. Zira Elias'a göre yerine tercih ettiği dahiliyet ve mesafelilik kavramlarının aksine göre, öznellik ve nesnellik kavramları mercek altına alınan bilginin statüsünü statik kategorilere hapsetmektedir (Elias, 1956: 227n). Benzer bir tercih, felsefenin ve bilgi sosyolojisinin herhangi bir bilgiyi değerlendirirken ‘değerlerden bağımsız’ (*value-free*) olma kıstasının kullanılmasına alternatif olarak ‘özerklik’ kavramını kullanmasında görülmektedir. Elias'a göre değerlerden bağımsızlık kavramı bilginin değerlendirme sürecini doğru yansıtmamaktadır. Eldeki bilginin gerçeklikle yüksek derecede eşleşmesi durumunda bile bu bilginin değerlendirmesinde hakikatin kendisine bir değer atfedildiğini söyleyen Elias, bilginin değerlerden bağımsız olup olmadığı yönündeki değerlendirmelerde bu niteliğe sahip olmayan tüm bilgilerin ‘önyargılı’ veya ‘tarafli’ bilgi olarak kategorize edilmesi durumunun yanlış olduğunu söyler. Bunun yerine önerdiği ve dahiliyet-mesafelilik çifti arasında olduğu gibi aralarında bir sürem ilişkisi olan özerklik-bağımlılık çifti ise görelilik çerçevesinde bir değerlendirme olanağı vermektedir (Elias, 1956: 229n).

Bütün bu farklı kavramsallaştırma çabasının altında yatan neden, incelenmekte olan bilgiyi tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü çerçevesinde değerlendirebilmektir. Zira Elias'a göre “sosyolojik bir bilgi ve bilim kuramı”, bilginin bilim-öncesi durumdan bilimsel bilgiye nasıl dönüştüğü veya bu dönüşümün arka planındaki toplumsal dönüşümleri göz ardı edemez (Elias, 1978: 39). Bu kavramsal çerçeve Elias'a bilgiyi değerlendirirken mutlaklık ifade etmeyen nitelermeler kullanma imkanı vermektedir. Bu anlamda nesnesini incelerken

mesafeli kalabilen, bu sayede duygu ve endişelerini bilgi üretimine yansıtmayan bilim insanları, ‘nesneye dair yeterli bilgi’ (*object adequate knowledge*) üretebilmekte, ürettiği bilgi ‘gerçeklikle eşleşen’ (*reality congruent*) bilgi niteliği taşımaktadır. Nesnel yeterlilik ve gerçeklikle örtüşüklük kavramları, bilginin doğru olup olmaması veya hakikatle mütakabiliyet ilişkisinin olup olmamasına yönelik değerlendirmelerden farklı olarak bir derece farkını ifade etmektedir.³ Bu değerlendirme biçimi bilginin tarihsel birikimini, artışını veya azalışını aynı kuramsal çerçeve içerisinde ele almayı sağlamaktadır.

Elias’ın tarihsellik ve süreçlere vurgusu onun bu konudaki kavramsal tercihlerini özellikle önemli kılmaktadır. Toplumsal ‘gelişme’ olgusunu betimlemek için kullandığı ‘döner merdivenden tırmanmak’ ve ‘yüksekteki platoya çıkmak’ metaforları bu yönden dikkat çekicidir. Buna göre, daha yüksek bir noktaya çıkmak, alçaktaki konumdan görünmeyen bağlantıları, tarihsel süreç içerisindeki süreklilik ve kırılmaları bir arada görmeyi mümkün kılmaktadır (Elias, 1983: 236). Elias başka bir yerde ‘merdiven modeli’ olarak adlandırdığı bu bakma biçimini ‘kolye (*necklace*) modeli’ olarak adlandırdığı klasik bilgi kuramı ile karşılaştırır. Bu ikinci model, bilgi parçalarını değerlendirirken bunları yan yana konumlandırır ve bu bilgilerin üretildiği dönemin toplumsal gelişme sürecinin hangi aşamasında ve dahiliyet-mesafelilik süresinin hangi noktasında gerçekleştiğini göz ardı eder. Oysa toplumsal süreçler ardışıklık barındıran (*sequential*) bir düzene sahiptir; bir binanın onuncu katına çıkarken önceki katlardan geçilmesinin gerekmesi gibi toplumsal süreçler de kendi ardışıklık düzeni içerisinde gerçekleşir. Bilgi olgusu açısından baktığımızda, dahiliyet ilişkisi çerçevesinde üretilen ve büyüsel-mitik yönü daha ağır basan bilgi türlerinden mesafeli bir bakışla üretilen bilimsel bilgi türlerine geçiş sürecinde de “dahiliyet-mesafelilik dengesinin” değişimini belirleyen bir ardışıklık söz konusudur (Elias, 1987b: xl)⁴.

Toplumsal gelişme olgusuna dair bu kavramsallaştırmayı sunarken Elias’ın zamansallık boyutunu yalnızca bilginin gerçeklikle eşleşme seviyesini

³ Elias bilim pratiğinin kendisinde de bu tarz bir yaklaşımın olduğunu savunur. Elias’a göre klasik bilim felsefesinin kabullerinin aksine, bilimsel bilginin değerlendirilmesinde doğruluk-yanlışlık kriteri ikinci planda olup, bilimsel pratikte bu değerlendirmeler yapılırken yeni üretilen bilgi mevcut bilimsel bilgi stoku ile karşılaştırılmakta, ona ne kattığına veya onu nasıl dönüştürdüğüne bakılmaktadır. Bu anlamda bilime katkıda bulunan kuramsal veya ampirik çalışmalar “daha kapsamlı, daha doğru, daha yeterli” gibi izafi durumu ifade eden sıfatlarla nitelendirilmektedir (Elias, 1978: 53). Elias’ın bilim felsefesine dair eleştirileri ve insan bilimleri kavramsallaştırmasına dair bir değerlendirme için bkz. Yontar, 2000.

⁴ Elias kırılmalar yerine süreklilikleri vurgulayan bu yaklaşımını örnekendirirken, Avrupa’da on yedinci yüzyılın geç dönemlerine kadar tamamen mekanik-nedensel açıklama modelleri ile büyüsel-mitik açıklama modellerinin arasında üstünlük kurma mücadelesinin olduğundan veya bunları uzlaştırmak yönünde girişimler bulunduğundan bahseder (Elias, 1987b: 71).

değerlendirmek açısından ele almadığı görülür. Zira bizzat zamanın kendisi, bilgi üretim sürecinin dahiliyet-mesafelilik sürecindeki konumunu etkilemektedir. Elias buna örnek olarak büyük bir savaşın kısa vadede yarattığı büyük tehlikelerin bu savaşa dair yapılan değerlendirmelere olan etkisini verir. Oysa daha mesafeli bir bakış söz konusu savaşı tarihsel süreç içerisindeki yeri çerçevesinde ele alabilir (Elias, 1987b: xv). Zamansallığın bu yönü göz önünde bulundurulduğunda, tarih merdiveninde yukarı çıkan gözlemcinin geçmişte yaşanmış olan olaylara belli bir mesafeden bakabilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Sosyal bilimleri doğa bilimleri ile karşılaştırırken sık başvurulmuş argümanları değerlendiren Elias, emsalsizlik ve tekrarlanmama kıstaslarının görüldüğünden daha karmaşık olduğunu, bir açıdan bakıldığında bu niteliklere sahip olan olayların, bir başka açıdan bakıldığında tekerrürün tezahürü olarak görülebileceğini söyler (Elias, 1983: 10). Elias'ın burada vurguladığı soyutlama derecesindeki farkı belirleyen etkenlerden birisi, değerlendirilen tarihsel durumun hangi vadede ve ölçekte ele alındığıdır.

KLASİK BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE NORBERT ELIAS

Bilgi sosyolojisi, bir alt-disiplin olarak adlandırılma biçiminden başlayarak tartışma konusu olmuş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mannheim kendi bilgi sosyolojisi anlayışının gelişiminin erken aşamalarında söz konusu çalışma alanını tanımlarken bilgi sosyolojisi ifadesi ile “zihin sosyolojisi” (*sociology of mind*) ve “zihinsel yaşamın sosyolojisi” (*sociology of mental life*) gibi kavramları beraber kullanmıştır (Mannheim, 1990: 54, 59). Ancak bilgi sosyolojisi kavramını ön plana çıkardığı daha kapsamlı sonraki çalışmalarında Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin konusunun ve nesnesinin ne olduğuna daha fazla açıklık getirebildiğini söyleyemeyiz. Mannheim yaptığı geniş tanımlamada bilgi sosyolojisini sosyolojinin “kuram olarak bilgi ve var oluş arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi hedefleyen” ve “tarihsel-sosyolojik araştırma anlamında bu ilişkinin insanlığın entelektüel gelişimi süresince aldığı biçimlerin izini süren” bir dalı olarak tanımlar (Mannheim, 1966: 237). Burada dile getirilen “bilgi” ve “var oluş” kavramlarının neye tekabül ettiği ve bunlar arasındaki ilişkinin mahiyet, bilgi sosyolojisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde azalan popülerliğine rağmen farklı biçimlerde tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada ‘klasik bilgi sosyolojisi’ ifadesi, Eisenstadt’ı takiben, geniş anlamda bilgi ile toplum arasındaki ilişkiyi ele alan ve bir taraftan daha ziyade siyasal ve toplumsal bilgi sistemleri üzerine odaklanan Mannheim çizgisi ile öte yandan Durkheimci bilgi sosyolojisini kapsayan yaklaşımları tanımlamak için kullanılmıştır (Eisenstadt, 1987: 77-78)⁵.

⁵ McCarthy klasik bilgi sosyolojisi ifadesini kullanmasa da Eisenstadt'ın tanımıyla örtüşen erken dönem bilgi sosyolojisi çalışmaları ile Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın 1966 tarihli ünlü *Gerçekliğin Toplumsal İnşası* çalışması ile birlikte ortaya çıkan yeni bir yaklaşım arasında kesin bir ayrım tanımlar. Buna göre Berger ve Luckmann'ın çalışması ile birlikte bilginin toplumsal belirlenimi yerine bilginin kişilerin gündelik hayatlarını biçimlendirdiği, bilgi ile gerçeklik arasında karşılıklı ilişkilerin olduğu kabulünden hareket

Ayrıca çalışmadaki klasik bilgi sosyolojisine dair değerlendirmeler, konunun Elias'ın görüşleri ile ilişkili olan kısımlarıyla sınırlıdır.

Klasik bilgi sosyolojisine yönelik tartışmalara bu alanın epistemolojinin alanına müdahale etmesine yönelik eleştirilerden başlamak gerekir. Bilgi sosyolojisinin epistemoloji ile çatışmaya girdiği nokta, bilginin gerçeklik ve hakikat ile kurduğu ilişkide düğümlenmektedir. Buradaki mesele sosyoloji ve felsefenin belirli bir çalışma alanı veya bilgi nesnesi konusunda bir rekabete girmesidir ve bilginin doğası ve işleyişi üzerine söz söyleme konusundaki tekeli zaten tehdit altında olan epistemoloji cephesi, bilgi sosyolojisini genç ve kendini kanıtlamamış olan bir sosyal bilimin (yani sosyolojinin) bir hadsizliği olarak algılamıştır. Gurvitch'e göre bu noktadaki rahatsızlığın kaynağı klasik antikiteden başlayan düşünce geleneğinde bilgidен bahsedildiğinde öncelikli olarak felsefe ve bilimin kastedilmesidir. Bu geleneği benimsemiş olanlar bilginin sosyolojik perspektife oturtulmasını bilginin tüm biçimlerini geçersiz kılacak olan “yeni bir tür kuşkuculuk veya nihilizm” olarak algılamışlardır (Gurvitch, 1971: 3).⁶ Gurvitch bilgi sosyolojisi ile epistemoloji arasında iki alana da faydalı olacak olumlu bir işbirliğinin olabileceğini savunmakta, bunun için bilgi sosyolojisinin “göstergelerin, sembollerin, kavramların, fikirlerin ve yargıların geçerliliği ve değerini” sorgulamaması ve yalnızca bunların varlığının etkileri üzerine çalışması, “alçakgönüllü olup haddini aşan iddiaları bir kenara bırakmayı öğrenmesi” gerektiğini söylemektedir (Gurvitch, 1971: 12-13). Burada Gurvitch'in bilgi sosyolojisinin “geçerlilik” (*validity*) meselesine dair iddialarda bulunmayıp “işlev” konusuna yönelmesi gerektiğine dair ifadeleri, sosyolojinin epistemolojinin alanından uzak durmasına dair bir uyarı niteliğindedir ve iki alan arasındaki sınır kimi yorumcular tarafından ‘bilgi sosyolojisi’ ile “sosyolojik bilgi kuramı” arasında yapılan bir ayırım üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Örneğin Znaniecki, sosyologların bilgi sistemlerinin geçerliliğine dair herhangi bir yargıda bulunmaması gerektiğine dair uyarıda bulunurken bilgi sosyolojisinin boşu boşuna kendini epistemolojinin yerine koymak yerine bilgi sistemlerinin insanların kültür

eden bir bilgi sosyolojisi anlayışı ortaya çıkmıştır (McCarthy, 1996: 2). Bu bilgi sosyolojisi anlayışı, hem Elias'ın görüşlerinin büyük oranda olgunlaştığı bir dönemde ortaya çıkmasından, hem de Elias'ın genel anlamda sosyolojiye bakışı ile örtüşmediğinden dolayı bu çalışmada değerlendirme dışı bırakılacaktır.

⁶ Gurvitch'in bu argümanı aslında Mannheim'ın işaret etmeye çalıştığı sorunun net bir ifadesidir. Zira Mannheim'ın epistemoloji eleştirisinde vurguladığı noktalardan birisi, epistemolojinin bilginin değerlendirilmesinde pozitif bilimlere model alması, bundan dolayı diğer bilimler açısından bilgi sorununa ışık tutamamasıdır (Mannheim, 1966: 262). Alman düşünce geleneğinde pozitif bilimlerle kültürel bilimler arasında yapılan ayrıma dayanan bu kaygı, Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin bilgi olgusunu çalışma konusu yaparken pozitif bilimlerin ürettiği bilgiyi konu dışı bıraktığı yorumuna yol açmıştır. Bu yöndeki en bilinen yorum, Mannheim'ı bilgi sosyolojisini pozitif bilimlerin ürettiği bilgiyi incelemekten alı koymak suretiyle bu alanı bir “hatalar sosyolojisine” (*sociology of error*) indirgemekle eleştiren David Bloor'a aittir (Bloor, 1991:11-12, 17).

dünyasında ampirik bir olgu olarak var oluşuna, bir takım insanlar tarafından üretilmesine, geliştirilmesine, uygulanmasına ve aktarılmasına dair açıklamalar sunması gerektiğini söyler (Znaniecki, 1950: 5, 10). Aynı ayrımın yapılmasını savunan De Gré, sosyolojinin bilginin olgularla olan ilişkisi değil, bilginin kişilerle olan ilişkisine odaklanması gerektiğini söyler. Sosyolojinin bilgi kuramına yapabileceği katkı, belirli bir kavramsal duruşun hangi sosyolojik koşullar altında kabul göreceğini değerlendirmekle sınırlıdır. Sosyoloji bu sınırı aşar ve sosyolojik bir bilgi kuramı üretmeye kalkışırsa epistemolojinin alanına girmiş demektir. De Gré'ye göre bu sınır ihlalinin bir örneğin Durkheim'ın kategorilerin toplumsal kökenlerine dair iddiasıdır ve bu yaklaşım daha ileri noktalara götürülürse dünyanın kolektif bilinçte var olduğu noktasına varan bir 'toplumsal idealizme' kadar gidebilir (De Gré, 1941:114-115).

İnsan düşüncesinin toplumsal olarak belirlendiği önermesi bilgi sosyolojisinin felsefeye katkıda bulunabileceğine inanmayanlar tarafından bilginin kaynağının ne olduğu ile geçerliliği arasında bir bağlantı olmadığı iddiası ile savuşturulurken, bu önermenin kanıtlarla ortaya konulması halinde felsefenin bilgiye bakışının tamamen değişmesi gerektiğini savunanlar bilgi sosyolojisinden sosyolojik bir bilgi kuramına kolayca geçiş yapıyor, bilginin doğasına dair genel çıkarımlarda bulunuyordu (Maquet, 1973: 11-12). Bununla birlikte klasik bilgi sosyolojisi tartışmalarında üzerinde en çok durulan isim olan Mannheim açısından konuya baktığımızda disiplinler sınırlar önemli bir gündem maddesi olarak görülmemektedir. Buxton ve Rehorick'e göre bilgi sosyolojisinin dayandığı argümanlar, belirli bir ortak yaklaşım ve yöntem çevresinde bir bilimsel topluluk oluşturmaya yönelik bir girişim ile daha en baştan ters düşmekteydi ve Mannheim'ın niyeti de bilgi sosyolojisini ayrı bir alan veya disiplin olarak kurmak değil; entelektüellerin Weimar Almanyası'nın kaotik ortamına daha etkin çözüm önerileri getirebilmelerini sağlayacak bir araç sunmaktı (Buxton ve Rehorick, 1988: 68, 77).⁷ Bilgi sosyolojisini en geniş şekilde ele aldığı *İdeoloji ve Ütopya* (1929) adlı eserinden sonraki çalışmalarında demokratik planlama ve eğitim gibi konulara odaklanması, Mannheim'ın çalışmalarının siyasal ve toplumsal alanın nasıl örgütlenmesi gerektiğine yönelik kaygılarla biçimlendiğine yönelik argümanları desteklemektedir.

Klasik bilgi sosyolojisinin özellikle epistemoloji ile olan ilişkisine yönelik bu tartışmalar, çalışmanın başında tanımlanan bilginin sosyolojikleştirilmesi kıstasına işaret eder. Bu kıstas üzerinden Elias'a bakıldığında bilginin

⁷ Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin siyasal tartışmalarla ilgili kaygılarla biçimlenmiş olması Alman sosyal bilim ortamında da karşılığını bulmuş, bilgi sosyolojisi sosyolojiyi Marxizmden uzaklaştırıp 'ideolojik' olmayan 'bilimsel' karaktere sahip bir disiplin olarak kurmaya çalışan çevrelerce olumlu karşılanmışken, Marksist çevrelerde tepki daha farklı olmuş, kimi isimler Mannheim'ın girişimini Marx'ın ideoloji eleştirisine bir ihanet olarak algımlarken bazı diğer Marksist sosyal bilimciler bilgi sosyolojisinin Marksist bakışa katkıları üzerinde durmuştur (Meja ve Stehr, 1990:4-6).

sosyolojikleştirilmesinde daha kesin adımların atıldığı görülmektedir. Elias'ın sosyolojisini “felsefe-sonrası” (*post-philosophical*) bir sosyoloji olarak tanımlayan Kilminster, Alman sosyolojisi özelindeki durumu değerlendirirken burada sosyoloji ve felsefenin daha sonraki dönemlerdeki ayrışmanın aksine paralel yollar takip ettiğini, iki alanda çalışan isimlerin aynı sorular çerçevesinde tartışmalar yürüttüğünü ve hatta aynı dergilerde çalışmalarını yayınlattıklarını söyler. Kilminster bu paralelliğin Elias'ın çalışmalarında belirleyici olduğunu vurgular.⁸ Zira felsefecilerin epistemoloji, ontoloji ve etik alanının içerisinde tartıştıkları konuların Elias'ın çalışmalarında kapsamlı bir toplum kuramı çerçevesinde sosyolojikleştirildiği görülmektedir (Kilminster, 2007: 32-33). Elias doğrudan doğruya bilgi sosyolojisini konu aldığı bir makale serisinin hemen başında bu dala dair bir çerçeve oluşturma çabasının bilimsel bilgi, pratiğe yönelik bilgi, ideolojik bilgi gibi ayrımlar yapmaksızın her tür bilgiyi sosyolojik analize tabi tutabilmeyi hedeflemesi gerektiğini söylemekte, dahası bilgi sosyolojisindeki mevcut yaklaşımları, daha ziyade ‘müdahil’ bilgi türlerini inceleme konusu yapmakla, yani nesnelliği yüksek kabul edilen ‘bilimsel’ bilgiyi sosyolojik analize tabi tutmamakla eleştirmektedir (Elias, 1971a: 149, 162). Elias bu yaklaşımıyla paralel olarak, bilgi sosyolojisi ile sosyolojik bilgi kuramı arasında yukarıda değinilen ayrımı doğrudan doğruya reddetmekte, sosyolojik ve felsefi bilgi kuramları arasında kurulan akademik ayrımın ve bu ayrımın sonucu olarak temelde tek bir soruna birbiriyle ilişki kurmayan iki farklı çevre tarafından ele alınmasının yanlış olduğunu savunmaktadır (Elias, 1971a: 163). Bu ayrımın bir sonucu olarak sosyoloji ‘müdahil’ bilgi türlerini kendi konusu haline getirmiş, ‘mesafeli’ bilginin analizini felsefeye bırakmıştır (Elias, 1971b: 355). Oysa birleşik (*unified*) bir bilgi kuramı için yapılması gereken, mutlaklığın peşindeki felsefi bilgi kuramları ile göreliliğe yol açan sosyolojik bilgi kuramları arasındaki yapıntı karşıtlığı aşip bu iki uç arasındaki süremin tarih boyunca nasıl değiştiğini inceleyen bir yaklaşım geliştirmektir (Elias, 1971b: 365).

Klasik bilgi sosyolojisine yönelik eleştirilerin odak noktalarından birisi olan sosyoloji-epistemoloji ilişkisi ve sosyolojik yaklaşımın göreliliğe kapı açtığı yönündeki kaygılar çerçevesinde Elias'ın farklı bir pozisyonu olduğu görülmektedir. Mannheim'ın epistemolojinin bilgiye doğa bilimlerinin çerçevesinden bakmasına yönelik eleştirisine benzer şekilde felsefi bilgi kuramlarını fizik alanındaki değişimleri de göz ardı ederek Newtoncu bilim

⁸ Kilminster'in söylediklerini genel anlamda Avrupa'da sosyolojinin disiplinler gelişimi ile ilişkilendirmek mümkündür. Birleşik Devletler'de sosyal bilimlerde meydana gelen erken kurumsallaşmanın disiplinler sınırların keskinleşmesine neden olduğunu söyleyen Ross, Avrupa'da sosyal bilim eğitiminde felsefe ve tarihin yerini daha uzun süre koruduğunu ifade eder (Ross, 2003: 213-214). Bilgi sosyolojisi özelinde bakıldığında sosyoloji ve felsefe arasındaki sınırın belirsizliği daha da ön plana çıkmaktadır. Bilgi sosyolojisinin felsefe ile en fazla iç içe olan sosyoloji dalı olduğunu söyleyen Maquet'e göre bunun sebebi bu daldaki çalışmaların büyük oranda felsefe kökenli isimlerce yazılmasıdır (Maquet, 1973: 10).

anlayışını model almakla eleştiren Elias (Elias, 1971b: 360), bunun karşısına sosyolojinin epistemolojinin alanına girmesi karşısında kaygı duyan yorumcuların iddia ettiği türden görelî bir bilgi anlayışı yerleştirmeye çalışmaz. Doğa bilimlerinin ürettiği bilgiye atfedilen mutlaklığı reddetmekle ve bilimsel bilginin statüsünü belli ölçüde düşürmekle birlikte insanın doğa hakkındaki bilgisinin birikimsel olarak arttığını ve eleştirdiği bilgi kuramlarının iddia ettiği hakikate ulaşılmaya da yakınsayacağını savunur (Elias, 1971a: 158). Mannheim da doğa bilimlerindeki bilgi artışını vurgulamış olmakla birlikte Elias'tan farklı olarak bu bilimlerle kültür bilimleri arasında ürettikleri bilginin türü açısından belirgin bir ayrım yapar (Mannheim, 1966: 243). Elias'ta ise doğa bilimleri ve kültür bilimlerinin aynı dahiliyet-mesafelilik süreminde farklı konumlara yerleştirildiği görülür. Elias açısından temel sorun felsefî ve sosyolojik bilgi kuramları arasındaki ayrım üzerinden farklı bilimsel disiplinlerin ürettikleri bilgi türleri arasında kategorik ayrımlar yapılmasıdır. Bu ayrım, bilginin uzun vadeli gelişiminin birleşik bir bilgi kuramı üzerinden incelenmesine imkan bırakmamaktadır (Elias, 1971a: 161). Elias'a göre yapılması gereken şey, bilgi sosyolojisini bu tarz bir analizi mümkün kılacak şekilde yeniden inşa etmektir.

Bilginin sosyolojikleştirilmesine yönelik yaklaşımların mutlakçı bilgi anlayışları ile karşılaştırılması, bu yaklaşımların beraberinde bilginin tarihselleştirilmesini de sağladığını akla getirebilir. Bununla birlikte sosyoloji ve tarih arasındaki disiplinler çatışmasının bilgi sosyolojisi özelinde de gündeme geldiği görülmektedir. Buradaki sorun bilgi sosyolojisinin düşünsel ve reel faktörler arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırma girişiminde ortaya çıkmaktadır. Düşünce ve toplumsal koşullar arasındaki ilişkinin “koşullama, bağlı olma, etkileme, belirleme” gibi birçok farklı nitelikte olabileceğini söyleyerek klasik bilgi sosyolojisinde bu ilişkinin kuramsallaştırılmasındaki belirsizliğe işaret eden Speier, bu ilişkinin belirli kurulma biçimlerinin bilgi sosyolojisini tarihsiz bir yaklaşıma dönüştürebileceği uyarısında bulunur (Speier, 1970: 266, 270). Sosyolojinin doğa bilimlerini model alan yaklaşımlarının temel eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, bilgi sosyolojisi içerisinde düşünsel ve reel faktörler arasında indirgemeci bir ilişki kurmaya yönelik çabaların olabileceğini düşünmek mümkündür. Toplumsal belirlenim iddialarına yönelik sosyolojik indirgemecilik eleştirilerinin bir uzantısı olan bu kaygı, bizzat bilgi sosyolojisinin kurucu isimlerince de farklı şekillerde dikkate alınmıştır.

Bilginin sosyolojikleştirilmesi ile tarihsel bağlamı içinde değerlendirilebilmesi arasındaki çatışma, düşünceyi belirleyen sosyolojik faktörlerin nasıl tanımlandığı ve bu faktörlerin ne derece belirleyici olduğunun kabul edildiğine bağlıdır. Sosyolojik belirlenim konusu, klasik bilgi sosyolojisine kaynaklık eden iki isme dair değerlendirmeler üzerinden tartışılmıştır. Bu isimler Karl Marx ve Emile Durkheim'dır. Daha önce de ifade edildiği gibi Durkheim'ın Kantçı kategorilerin oluşumunu toplumsallıkla ilişkilendiren ünlü kuramı, klasik sosyoloji içerisinde epistemolojinin alanına müdahale eden yaklaşımların en öne çıkanı olarak görülmüştür. Öte yandan klasik bilgi sosyolojisinin geliştiği

dönemdeki siyasal ortamın bir yansıması ve Mannheim'ın bilgi sosyolojisini Marx'ın ideoloji eleştirisini aşma girişimi üzerinden kurgulamasının sonucu olarak, düşüncenin sosyolojik belirlenimi meselesi daha ziyade bu yaklaşımın Marxizm ile ilişkisi üzerinden yürütülmüştür. Marx'ın üretim ilişkileri üzerine inşa ettiği ideoloji eleştirisinin bilgi sosyolojisinin gelişiminde belirleyici bir rolü olmuştur ve Marx'ın altyapı ile üstyapı arasında tek yönlü bir belirleme ilişkisi kurduğuna yönelik yorumlardan hareket eden çevreler bu kabul üzerinden Marx'a yönelttikleri eleştirilerin benzerlerini bilgi sosyolojisini değerlendirirken de dile getirmişlerdir.

Bu eleştirilerin hedefinde kişilerin sınıfsal konumlarının düşünce biçimini belirlediği yönündeki görüşler bulunmaktadır ve söz konusu eleştiriye dile getirenler bu görüşlerin kaynağı olarak Marxist ideoloji ve sınıf bilinci kavramsallaştırmalarını işaret etmektedirler. Bilgi sosyolojisinin belirli düşünce ve inançları insanlara ve gruplara nasıl atfedeceği sorusundan hareket eden ve Arthur Child tarafından, muhtemelen György Lukács'ın 'isnat edilen sınıf bilinci' kavramından hareketle 'isnat sorunu' (*problem of imputation*) olarak tanımlanan bu konu, bir yandan bilgi sosyolojisinin ortaya çıktığı dönemdeki sınıf-tabanlı ideoloji tartışmalarının, öte yandan sosyolojinin açıklayıcı bilgi üretmeye yönelik disiplinler kimliğinin yansımaları olarak görülebilir. Bilgi sosyolojisinin açıklayıcı kapasitesi yüksek bir alan olarak işlemlerini hedefleyen yaklaşımlar, sosyal yapı ile bilgi arasında bir belirleme ilişkisi olduğunun varsayılmasını olmazsa olmaz bir şart olarak dile getirmişlerdir (Ör. Hamilton, 1974: 92). Child isnat sorununu tanımlarken bu zorunluluğu dile getirir. Klasik bilgi sosyolojisinin ve buna kaynaklık eden çalışmaların öne çıkanları sosyal yapının sosyal katmanlaşma tarafından biçimlendiği kabulünden hareket etmektedir. Bu durumda bilgi sosyolojisi kişilerin sınıfsal pozisyonunu tespit etmek, sınıf çıkarlarının ne olduğunu belirlemek, kişilerin sınıf çıkarlarıyla örtüşmeyen fikirlere sahip olabilmesinin nedenlerini açıklamak gibi sosyal kuramın büyük meseleleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Child, 1941: 200-202).

Elias'ın bilgi sosyolojisine yönelik metinleri, isnat sorununu çerçevesinde değinilen konulara temas etmemektedir. Loyal Elias'ın sınıf kavramını sistematik olarak nadiren ele aldığını, bununla birlikte birçok çalışmasının katmanlaşma olgusuna dayandığını belirtir (Loyal, 2004:122). Elias'ın tarihsel analizlerinde sınıf olgusuna belirgin bir yere ayırmasına rağmen bilgi olgusu ile sınıflar arasında bir belirlenim ilişkisi kurmaktan uzak durması, indirgemeci yaklaşımlara yönelik eleştirileri göz önünde bulundurulduğunda tutarlı bir pozisyon ifade etmektedir. Bunun da ötesinde Elias'ın figürasyon kavramsallaştırması, sınıfsal pozisyonla düşünce biçimi arasında tek yönlü bir belirlenim ilişkisine kapıyı kapatmaktadır. Zira Loyal'ın da belirttiği gibi Elias'ta sınıflar arasındaki sınırlar klasik çözümlemelerden farklı olarak daha muğlaktır ve sınıfları oluşturan gerilimler iktidar yapısındaki dönüşümlerle birlikte bu sınırları sürekli olarak değiştirmektedir (Loyal, 2004: 134). Elias sınıfsal ilişkilere dair "mekanik" formülleri eleştirirken bu yaklaşımların "gerçek olayların karmaşık seyrini" burjuvazi ve kapitalizm gibi kavramlara indirgediği söyler (Elias, 2000b: 35). Bu anlamda Elias'ın

yaklaşımının, klasik bilgi sosyolojisine yöneltilen ve Marxizmin mekanik yorumlarından kaynaklandığı düşünülen indirgemecilik suçlamalarından önemli ölçüde azade olduğu söylenebilir.

Sosyolojik indirgemeciliğin tarihsiz bir bilgi sosyolojisi ortaya çıkarma tehlikesi Marx-etkilenimli bilgi sosyolojileri ile sınırlı değildir. Durkheim sosyolojisinde toplumsalın oynadığı merkezi rol düşünüldüğünde bu tehlikenin daha fazla olduğu dahi söylenebilir.⁹ Bununla birlikte klasik bilgi sosyolojisi tartışmalarında Durkheim çok fazla kendisine yer bulamamıştır. Mannheim'ın Durkheim'a karşı olan belirgin ilgisizliğinin bunda bir etken olduğu söylenebilir. Mannheim *İdeoloji ve Ütopya* çalışmasının sonunda bilgi sosyolojisinin öncüleri ve uygulamalarına dair sunduğu oldukça geniş bibliyografyada Durkheim'ın hiçbir çalışmasına yer vermemiştir (bkz. Mannheim, 1966: 299-304).¹⁰ Scheler bilgi sosyolojisinin Fransız kaynakları ile daha fazla ilgilenmiş, hatta Durkheim'ın görüşlerini hatırlatacak şekilde Kant'ın kategorilerinin Avrupa toplumunun zihinsel kategorileri olduğunu dile getirmiştir (Scheler, 1970: 178). Bununla birlikte toplumsal belirlenimin bilginin nesnesinin seçilmesinin ve bilgiyi elde etme sürecindeki düşünsel faaliyetlerin “toplumsal yapı” tarafından belirlendiğini söyleyen Scheler, bunun bilginin nesnel gerçekliğinin sosyolojik analize tabi tutulabilir olduğunu söylemek anlamına gelmediğini vurgular ve “toplumsal konsensüsü hakikatin kıstası” haline getirdiği için eleştirdiği sosyolojik yaklaşımlarının temsilcisi olarak Durkheim'ı işaret eder (Scheler, 1970: 174, 184n).

Elias'ın Durkheim ile ilişkisine baktığımızda bazı yönleriyle farklı bir resimle karşılaşılmaktadır. Kimi yorumcular Elias'ın bilgi sosyolojisi yaklaşımının Emile Durkheim ile çeşitli ortak yönleri olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Barnes, Elias'ın sosyoloji anlayışını Durkheim sosyolojisi ile örtüştürmek konusunda fazla hevesli davranarak iki ismin de toplumsal yaşamın ve kurumların gelişimsel yönünü ön plana aldıklarını iddia eder (Barnes, 2004: 60-61). Elias'ın on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin tarihsel gelişim vurgusunun yirminci yüzyılda kaybolmasına yönelik eleştirileri göz önünde bulundurulduğunda

⁹ Durkheimcı bilgi sosyolojisine içkin olan indirgemecilik tehdidi, isnat sorunu bağlamında tartışılan indirgemecilikten farklı niteliktedir. Scott'ın isnat sorununa önerdiği çözümden hareketle Durkheim sosyolojisinde bir toplumsal grubun varlığı ile bu gruba özgü inançların gelişmesi arasında bir belirlenim ilişkisi olmadığı söylenebilir. Zira bir toplumsal grup ve bu gruba özgü inançlar iki farklı alanda tezahür etmemektedirler. Diğer bir deyişle, grubun varlığı ile söz konusu grubun düşünce biçimi arasındaki ilişkinin ne olduğu sorunsallaştırılması gereken bir mesele değildir, bunlar aynı anda oluşurlar (Scott, 1988: 51). Bu anlamda isnat sorunu Durkheimcı bilgi sosyolojisi açısından bir sorun olarak görülmemelidir. Durkheim sosyolojisi üzerine inşa edilmiş bir bilgi sosyolojisini bekleyen sorun, düşünce biçimlerindeki değişimleri kavramaya yönelik kavram setinin eksikliğidir.

¹⁰ Maquet'e göre bilgi sosyolojisinin bu ismi kullanan Alman ve kullanmayan Fransız sosyolojisi içerisinden birbiriyle temas etmeden gelişen iki akımı arasındaki ilişkileri ortaya çıkaranlar, bu alan üzerine çalışan Amerikalı yorumculardır (Maquet 1973: 9).

sosyolojide diyakronik yaklaşımlardan senkronik yaklaşımlara geçişin öncüsü konumundaki Durkheim ile tarihsel sosyolojisinin kurucu isimleri arasında sayılan Elias arasında tarihsellik bağlamında bir ortaklık aramak biraz zorlama bir çaba gibi görünmektedir. Barnes, Elias ve Durkheim’da bilginin tarihselliğini onu bir toplumsal kurum olarak ele almaları ile ilişkilendirmekteyken, Elias’ın figürasyon anlayışının toplumların mevcut bilgi stokunun kullanılması konusunda çok daha dinamik bir kuramsal çerçeve sunduğunu göz ardı etmektedir. Vera ise Elias ve Durkheim’ın sosyolojileri arasında derin farklar olduğunu ve hatta Elias’ın bilgi sosyolojisine dair metinlerinde Durkheim’a değinmediğini kabul etmekle birlikte iki ismin de tarihsel bir bilgi sosyolojisi geliştirdiğini iddia etmekte (Vera, 2013: 128, 137), ancak iki ismin ortak yönlerini göstermeye çalışırken bilginin toplumsal kaynağı vurgusunun ötesine geçememektedir. Oysa bilgi sosyolojisi içerisindeki indirgemeci yaklaşımlara getirilen eleştirilerin de gösterdiği üzere, tek başına bilginin toplumsallığının vurgulanması, bilginin oluşum ve değişiminin tarihselleştirilmesi sonucunu doğurmamaktadır.

SONUÇ

Hamilton Max Scheler’in pozitivizm karşıtı pozisyonu ile Scheler’den siyasi olarak tam karşıt tarafta bulunan – Mannheim’ı gençliğinde etkilemiş isimlerden olan - Lukács, Mannheim ve Frankfurt Okulu üyeleri gibi isimlerin bilimin kapitalist toplumdaki konumuna dair görüşleri arasında bir paralellik kurarak klasik bilgi sosyolojisine kaynaklık eden, bununla birlikte kendi içerisinde ortak temalar haricinde bir bütünlük arz etmeyen iki temel düşünce akımından bahseder (Hamilton, 1974: 75). Marxist düşünce kaynaklı ideoloji eleştirisi geleneği ile Aydınlanmacı bilim anlayışına karşı 19. yüzyıl Alman düşüncesine içkin olan kuşkunun kesiştiği bu nokta klasik bilgi sosyolojisine kaynaklık etmiş, Scheler’in temsilcisi olduğu kanat cemaatçi toplumun ruhunu aşındırdığı için pozitivizm eleştirisi üzerinden bilgi olgusunu yeniden tanımlamaya girişirken, Mannheim kanadı siyasal ideolojiler ve kanaatler gibi ‘kitlelerin’ veya entelektüellerin dünyayı algılama biçimlerini etkileyen faktörlere odaklanan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bununla birlikte Scheler’in programı bilgi sosyolojisi tartışmalarında görece geri planda kalırken, Mannheim ve onun temsil ettiği anlayış 1960’lı yıllara kadar bilgi sosyolojisiyle özdeşleştirilmiştir. Elias’ın dahiliyet-mesafelilik süremi üzerinden kavramsallaştırdığı bilgi anlayışı, Elias’ı klasik bilgi sosyolojisinin bilgi ve toplum arasındaki ilişkiye bakışından farklılaştırmaktadır. Elias, Mannheim’ın bilgi anlayışına içkin olmakla birlikte siyasal/toplumsal sorunların çözümüne yönelik bir program ortaya koymak kaygısında olmasından dolayı üzerinde durmadığı pozitif bilimlerde üretilen bilginin niteliği meselesi üzerinde durmuş, bu sayede toplumsalın bilgisi ile pozitif

bilimlerin ürettiği bilginin aynı tarihsel yaklaşım üzerinden incelenebileceği bir bilgi sosyolojisinin yolunu açmıştır.¹¹

Elias'ın bilgi sosyolojisi anlayışının önemini ve sorunlarını görmek için bu tarihsellik vurgusunun üzerinde durulması gerekmektedir. Örneğin Elias'ın öznellik ve nesnellik gibi sabitleyici kavramlara getirdiği eleştiriden ve bunlara alternatif sunduğu kavramlardan hareket eden Layder, Elias'ın girişimini ampirisizm-rasyonalizm veya tündengelimcilik-tümevarımcılık tartışmalarını çözmeye yönelik bir çaba olarak ele alır ve bunu kaçınılmaz olarak başarısız bir girişim olarak görür. Layder'e göre Elias epistemik geçerliliğin nasıl tespit edilmesi gerektiğine yönelik bir alternatif sunmaya çalışırken aslen bu tartışmaların merkezindeki ikiliklerin arasında sıkışıp kalmaktadır ve "yalnızca" epistemik geçerlilik meselesini tarihsel bağlama oturtmaktır (Layder, 1986: 381). Bu eleştirinin göz ardı ettiği nokta, epistemik geçerlilik meselesini tarihsel bağlama oturtma girişiminin eski tartışmaların farklı bir yönden ele alınması anlamına gelmemesidir. Zira bu girişim başarıya ulaştığı takdirde bilginin değerlendirilme biçimini tümüyle değiştireceği için Layder'in Elias'ın arasına sıkıştığını iddia ettiği kavram çiftleri merkezi konumlarını zaten kaybedecektir. Epistemik geçerliliğin tarihsel bağlama oturtulması girişimi bilim felsefesi kitaplarında diğer paradigmlar yanında yerini alacak olan farklı bir bölüme işaret etmemektedir. Bu girişim insanın doğayla ve başka insanlarla kurduğu ilişki biçiminin dönüşümünü tarihsel süreci içerisinde ele alabilen ve bu ilişkiler üzerine üretilen bilgiler arasındaki niteliksel farkın tarihsel/toplumsal değişimi bütünlüğü içerisinde kavrayabilmemize engel teşkil etmesine imkan vermeyen bir bakma biçimine kapı açmaktadır. Bu anlamda, Elias'ın girişiminin sorunu, bilgiyi değerlendirme kıstaslarını tarihselleştirmekle yetinmesi değildir. Zira bu girişim, farklı bir epistemolojik konum tanımlamanın ötesinde sonuçlara gebedir. Elias'ın girişiminin sorunu bilgiyi değerlendirme kıstaslarını yeterince tarihselleştirememesidir.

Elias'ın yaklaşımının sorununun temelinde dahiliyet-mesafelilik süremi kavramsallaştırmasında üretilen bilginin 'gerçeklikle örtüşme' seviyesindeki artış üzerinden tanımlanan bilimsel düşüncenin gelişiminin tek yönlü bir süreç olarak ele alınması yatmaktadır. Bu sorun, Elias'ın Comte pozitivizmine dair yaptığı seçici okumada kendini göstermektedir. Elias, görüşlerinin çoğunun düşünce tarihinin tozlu raflarında kalması gerektiğini kabul etmekle birlikte Comte'un bilimsel düşüncenin gelişimine bakışında bir takım değerli öğeler bulunduğunu savunur. Sosyolojik düşüncenin tarihsel bakış açısını kaybetmesine dair kaygıları üzerinden konuya yaklaşan Elias, sosyolojik bir bilgi kuramının bilim-öncesi düşünce biçimlerinden bilimsel düşünceye geçişin nasıl olduğuna dair bir cevabı olması gerektiğini söylerken Comte'un üç hal yasasında bu soruyu göz önünde bulunduran bir açıklama bulur (Elias, 1978: 33, 39). Zira Comte bilimsel düşüncenin kökenlerinde bilim-öncesi düşünce biçimlerinin yattığını teslim ederek

¹¹ Elias'ın bilgi sosyolojisi anlayışının Mannheim'ın görüşleri ile benzeştiği ve ayrıştığı noktalara dair ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Kilminster,1993; Kilminster, 2013.

bilginin gelişimini tarihsel süreç içerisinde değerlendirmektedir ve bu yaklaşım Elias'ın dahiliyet-mesafelilik süremi kavramsallaştırmasıyla birebir örtüşmektedir. Bilim-öncesi ve bilimsel düşüncenin aynı düzlemde değerlendirilmesi, yani iki düşünce biçimi arasındaki niteliksel farkın söz konusu dönüşümü tarihsel olarak kavramamıza engel teşkil etmesine izin verilmemesi, Comte'tan miras almış olsun veya olmasın, Elias'ı bilginin toplumsallıkla ilişkisini tarihsel olarak ele alabilmek açısından klasik bilgi sosyolojisi temsilcilerinden bir adım öne çıkartmaktadır.

Ancak burada iki önemli sorun vardır: Birinci sorun, Elias'ın 'üç temel kontrol' anlayışı çerçevesinde bilgi üreticisinin bilgi nesnesi ile 'mesafesinin' artması -yani onun üzerine 'gerçeklikle daha fazla örtüşen' bilgi üretebilme kapasitesinin artması- ile onun üzerindeki kontrolünün artışı arasında doğrudan bir ilişki kurmasıdır. Elias'ın insanın doğa üzerine bilgi üretirken giderek daha mesafeli olması durumunu kontrol becerisi gibi bir kategori ile örtüştürmesi üretilen bilginin değerlendirilme biçimini tarihsiz bir kıstasa bağlamakta, Elias'ın bizzat kendisinin yirminci yüzyıl sosyolojisinde eleştirdiği bir tutumun, yani incelediği olguyu 'süreç-indirgeyici' şekilde el almanın tuzağına düşmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal değişimin altında bir düzen bulma isteği, Elias'ı insanın doğa ile olan ilişkisini evrensel bir kategori üzerinden değerlendirmeye itmiş ve Elias kaçınılmaz olarak kendi yaşadığı bağlamın insanın doğa üzerindeki tahakkümüne duyduğu inançtan etkilenecek insanın doğa ile kurduğu ilişkinin her çağ ve toplumda bir kontrol çabası olduğu kabulüne yönelmiştir. İkinci sorun Elias'ın doğa bilimlerindeki gelişime özerk bir alan ayırmasıdır. Elias bu üç kontrol alanının birbirine bağlı olduğunu ve birindeki gelişimin diğerlerinde de paralel bir ilerleme getirmeyeceği yönünde uyarılarda bulunmakla birlikte doğa üzerindeki kontrolün artması ile ilişkilendirdiği bilimsel gelişmelerin altında yatan ve bilimsel olmayan motivasyonların üretilen bilgi üzerindeki etkisini önemsizleştirmektedir. Elias'a göre "sosyal bilimlerin aksine" doğa bilimlerinde çok gelişmiş olan "profesyonel standartlar", "kurumsal teminatlar" ve bilim insanlarının duygularını bastırmayı öğrendiği "ileri seviyede uzmanlaşmış eğitimler", bilgi üreticilerinin kısa-vadeli çıkarlarının çalışmalarını biçimlendirmesini engellemektedir (Elias, 1956: 228-229).

Elias'ın toplum ve bilgi arasındaki ilişkiye yönelik düşüncelerini geliştirirkenki temel amacının bilginin sosyolojikleştirilmesi ve tarihselleştirilmesi olduğunu kabul edersek, bu girişimin ilk ayağının başarıyla, ikincisinin ise bir ölçüde başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Ancak bu başarısızlık Elias'ın bağlamsal farkları gözetmeyen, evrensel düzenlilikler arayan, nomotetik bilgi peşinde bir sosyolojik bakışa sahip olmasından kaynaklanmamaktadır. Başarısızlığın kaynağı Elias'ın bilgiyi tarihselleştirirken bunu bilginin 'değişiminden' ziyade 'gelişimini' anlamak kaygısıyla gerçekleştirmesidir. Elias'ın bu eğilimi toplumsal gelişme olgusunu açıklarken kullandığı 'döner merdivenden tırmanmak' ve 'yüksekteki platoya çıkmak' metaforlarında gözlemlenebilir. Elias'ın önerdiği gibi toplumsal değişimin yönünü ve değişimin altında yatan düzeni sorgulayan bir sosyolojide değişime bir 'yön' tahsis etme, yani sürecin

‘ileri’ mi, yoksa ‘geri’ bir adım mı olduğunu yorumlama görevi bilgi üreticisine düşmektedir ve Elias’ın sunduğu kavram seti örtük olarak bu değişimin her zaman ileri doğru olacağını söylemektedir. İçinde bulunduğumuz bir noktadan tarihin geçmiş bir dönemine bakıp, söz konusu dönemde yaşayan bir insandan farklı olarak yaşanan değişimleri sebep ve sonuçları bakımından bütünlüklü olarak değerlendirme imkanına sahip olabiliriz. Ancak içerisinde bulunduğumuz an yalnızca bu imkanı sağlamamakta, bunun yanında bugünden bakıyor olmanın barındırdığı bağlamsal kısıtlamaları da bize dayatmaktadır. Elias bilgiyi tarihsel olarak değerlendiren gözlemcinin bağlamsal konumunu göz ardı etmekte¹², zamansal mesafenin mutlak surette “gerçekle daha fazla örtüşen” bilgi üretmek için gereken “mesafeyi” sağlayacağını varsaymakta, dahası doğa, toplum ve insan üzerine üretilen bilginin tarihsel değişimini tarihsiz bir kıstas üzerinden, yani kontrol artışı üzerinden değerlendirerek bu sorunu daha ileri boyutlara taşımaktadır. Bu tarz bir kavramsallaştırmanın insanın doğa üzerindeki kontrolüne dair günümüzde ön plana çıkan kuşkuyla büyük oranda yıkılmış olmasının yanı sıra, Elias’ın dilediği doğrultuda toplum üzerinde bu tarz bir kontrolü sağlayabilecek olan mesafeli bir sosyal bilimsel bakışın geliştirilmesinin (bkz. Elias, 2000a: xiv) toplumsal olanın siyasi niteliğinden dolayı daha en baştan kendisiyle çelişen bir hedef olduğunu görmek gerekir. Elias’ın bilgi sosyolojisinin sunduğu imkanlardan bu sorunlardan etkilenmeden faydalanılabilmesi için yapılması gereken, toplum ile bilgi arasındaki ilişkiyi kontrol artışı veya azalması gibi bir kıstasla değerlendirmeden, yani ilerleme veya gerileme gibi gözlemcinin içerisinde yaşadığı bağlamın ön kabulleriyle biçimlenebilecek olan değerlendirme biçimlerinden kurtararak yorumlayabilmek, aynı zamanda yapılan yorumların gözlemcinin yaşadığı bağlamın önyargıları, ön kabulleri, düşünsel kaygıları ve bilgi setiyle sınırlandırılmış göz önünde bulundurmadır.

KAYNAKÇA

Barnes, B. (1977). *Interests and the growth of knowledge*. Londra ve New York: Routledge.

Barnes, B. (2004). Between the real and the reified: Elias on time. S. Loyal ve S. Quilley (Der.) *The Sociology of Norbert Elias*: İçinde 59-72. New York: Cambridge University Press.

¹² Bilimsel bilgi üretiminde siyasal ideolojiler, ekonomik çıkarlar ve kişisel kaygı ve önyargılar gibi pek çok etmen rol oynamaktadır. Barnes’ın ifadesiyle geçmişin ideolojilerinin bugünün bilimini oluşturmaları bilim tarihçilerinin ve epistemologların korktuğu kadar kötü bir şey olmayabilir; zira bilimsel bilginin üretiminin kökeninde yatan bilim-dışı niyetler bugün işlerliğini yitirmiş olabilirler (Barnes, 1977: Bölüm 2). Bununla birlikte Rojek’in de Elias’ın dahiliyet-mesafelilik süremi kavramsallaştırmasında eleştirdiği üzere, bilimin sınıflar, uluslar ve cinsiyetler arasındaki mevcut tahakküm ilişkilerinin süreğenliğini sağlama işlevi gördüğü göz ardı edilemez (Rojek, 1986: 592).

Bloor, D. (1991) *Knowledge and social imagery*. Chicago: The University of Chicago Press.

Buxton, W. ve Rehorick, W. (1988). The sociology of knowledge: Toward redemption of a failed promise”. *The International Journal of Politics*, 2 (1): 66-80.

Child, A. (1941). The problem of imputation in the sociology of knowledge. *Ethics*, 51 (2): 200-219.

De Gré, G. (1941). The sociology of knowledge and the problem of truth. *Journal of History of Ideas*, 2(1): 110-115.

Eisenstadt, S. N. (1987). Classical sociology of knowledge and beyond. *Minerva*, 25 (1-2): 77-91.

Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *The British Journal of Sociology*, 7 (3): 226-252.

Elias, N. (1971a). Sociology of knowledge: New perspectives – Part one. *Sociology*, 5 (2): 149-168.

Elias, N. (1971b). Sociology of knowledge: New perspectives – Part two. *Sociology*, 5 (3): 355-370.

Elias, N. (1978). *What is sociology?* Çev. S. Mennel ve G. Morrissey. New York: Columbia University Press.

Elias, N. (1983). *The court society*. Çev. E. Jephcott. New York: Pantheon Books.

Elias, N. (1987a). The retreat of sociologists into the present. *Theory, Culture & Society*, 4 (2-3): 223-247.

Elias, N. (1987b). *Involvement and detachment*. Çev. E. Jephcott. Oxford: Basil Blackwell.

Elias, N. (1997). Towards a theory of social process: A translation. *British Journal of Sociology*, 48 (3): 355-383.

Elias, N. (2000a). *The civilizing process*. Çev. E. Jephcott. Oxford: Blackwell Publishers.

Elias, N. (2000b). *Mozart: Bir dahinin sosyolojisi üzerine*. Çev. Y. Tükel. İstanbul: Kabalcı.

Gurvitch, G. (1971). *The social frameworks of knowledge*. Çev. M. A. Thompson ve K. A. Thompson. New York: Harper & Row.

Hamilton, P. (1974). *Knowledge and social structure: An introduction to the classical argument in the sociology of knowledge*. Routledge.

Kilminster, R. (1993). Norbert Elias and Karl Mannheim: Closeness and distance. *Theory, Culture & Society*, 10 (3): 81-114.

Kilminster, R. (2007). *Norbert Elias: Post-philosophical sociology*. Londra ve New York: Routledge.

Kilminster, R. (2013). Norbert Elias and Karl Mannheim: Contrasting perspectives on the sociology of knowledge. F. Dépelteau ve T. S. Landini (Der.) *Norbert Elias and social theory*: İçinde 191-207. New York: Palgrave Macmillan.

Landini, T. S. (2013). Main principles of Elias's sociology. F. Dépelteau ve T. S. Landini (Der.) *Norbert Elias and social theory*: İçinde 13-30. New York: Palgrave Macmillan.

Layder, D. (1986). Social reality as figuration: A critique of Elias's conception of sociological analysis". *Sociology*, 20 (3): 367-386.

Loyal, S. (2004). Elias on class and stratification". S. Loyal ve S. Quilley (Der.) *The sociology of Norbert Elias*: İçinde 122-141. New York: Cambridge University Press.

McCarthy, E. D. (1996). *Knowledge as culture: The new sociology of knowledge*. Londra ve New York: Routledge.

Mannheim, K. (1966). *Ideology and utopia: An introduction to the sociology of knowledge*. Çev. L. Wirth ve E. Shils. Londra: Routledge and Kegan Paul.

Mannheim, K. (1990). Competition as a cultural phenomenon. V. Meja ve N. Stehr (Der.) *Knowledge and politics: The sociology of knowledge dispute*: İçinde 53-85. Londra ve New York: Routledge.

Maquet, J. (1973). *The sociology of knowledge: Its structure, and its relation to the philosophy of knowledge*. Çev. J. F. Locke. Connecticut: Greenwood Press Publishers.

Meja, V. ve Stehr, N. (1990). On the sociology of knowledge dispute. V. Meja ve N. Stehr (Der.) *Knowledge and politics: The sociology of knowledge dispute*: İçinde 3-13. Londra ve New York: Routledge.

Mennell, S. (1992). *Norbert Elias: An introduction*. Oxford: Blackwell.

Rojek, C. (1986). Problems of involvement and detachment in the writings of Norbert Elias. *The British Journal of Sociology*, 37 (4): 584-596.

Ross, D. (2003). Changing countours of the social science disciplines. T. M. Porter ve D. Ross (Der.) *The Cambridge history of science, Vol. 7, The modern social sciences*: İçinde 205-237. New York: Cambridge University Press.

Scheler, M. (1970). The sociology of knowledge: Formal problems. J. E. Curtis ve J. W. Petras (Der.) *The Sociology of Knowledge: A Reader*: İçinde 170-186. New York: Praeger Publishers.

Scott, A. (1988). Imputing beliefs: A controversy in the sociology of knowledge. *The Sociological Review*, 36 (1): 31-56.

Speier, H. (1970). The social determination of ideas. J. E. Curtis ve J. W. Petras (Der.) *The Sociology of Knowledge: A Reader*: İçinde 263-281. New York: Praeger Publishers.

Vera, H. (2013). “Norbert Elias and Emile Durkheim: Seeds of a historical sociology of knowledge”. F. Dépelteau ve T. S. Landini (Der.) *Norbert Elias and social theory*: İçinde 127-141. New York: Palgrave Macmillan.

Yontar, E. (2000). Norbert Elias’ın insan bilimleri kavramı ve bilgi sosyolojisi. *Toplum ve Bilim*, 84: 112-128.

Znaniecki, F. (1941). *The social role of the man of knowledge*. New York: Columbia University Press.